

V. Vigh Károly

Arany

X93:327

TELEKI PÁL, BAJCSY-ZSILINSZKY ÉS A JUGOSZLÁV-MAGYAR KAPCSOLATOK

Ha arra a kérdésre akarunk feleletet kapni, hogy a Horthy Miklós fémjelezte negyedszázad külpolitikájának voltak-e alternatívái, akkor mindenekelőtt olyan ellenzéki politikus megnyilatkozásait kell tanulmányoznunk, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki történelmi tanulmányaiban, nagy terjedelmű emlékirataiban és rendkívül szerteágazó levelezésében fejtette ki nézeteit a magyar külpolitika kérdéseiről. Állásfoglalásának súlya különösen megnőtt a második világháborút megelőző időszakban, amikor fokozatosan az egész antifasiszta front és demokratikus ellenzék vezéralakjává emelkedett. Ebből az időszakból hadd emeljük ki a jugoszláv-magyar kapcsolatokat és különösen a magyar-horvát viszony eseményeit.

Bajcsy-Zsilinszky már az 1930-ban megalakított Nemzeti Radikális Pártja időszakában megfogalmazott *Nemzeti radikalizmus* című politikai programjában külön fejezetben foglalkozik a külpolitikával. Eme munkájának XIII. fejezetében mindenekelőtt hangsúlyozni kívánja: „minden igazi magyar nemzeti külpolitika végső célja a történelmi Magyarország helyreállítása és a magyar nemzet Duna-völgyi világtörténelmi szerepének visszavívása és biztosítása, amiről az utánunk következő nemzedékek nem mondhatnak le”. És amikor hangsúlyozza a dunai népek szolidaritásának a szükségességét, akkor úgy véli, hogy a „dunai népek felsőbb megszervezésének irányítása” a magyarokra vár. És mindehhez még hozzáteszi azt a fontos megállapítást, hogy a dunai népek szolidaritása

„egy nagyobb német- és oroszközi Közép-Európa természetes érdekközösségébe ágyazódik bele”. A Zsilinszky által említett terület a Finnországtól a Balkánig húzódó, úgynevezett Zwischen-Európa kis államait foglalja magában. Ezzel kapcsolatban hangsúlyoznunk kell, hogy Zsilinszky eme külpolitikai megnyilatkozásaival később is gyakran találkozunk. Ennek során úgy gondolja, hogy a mintegy 12 kis országnak észak-déli irányban húzódó, közel 100 milliós lélekszámú láncolata a két nagyhatalom érdekszférájában kell hogy felismerje a katonapolitikai helyzetükből adódó egymás iránti szolidaritás szükségességének a parancsát.

Az már más kérdés, és Bajcsy-Zsilinszky optimizmusára vall, hogy programja értelmében Magyarországra vár a kezdeményezés és a kulcsszerep Közép-Európában. Ami pedig a fentiekkel összefüggésben a revíziót illeti, azt úgy képzei el, hogy hivatkozva a „horvát-magyar sorsközösségre és testvériségre”, szerinte Magyarországnak ki kell jutni az Adriára. Ugyanakkor viszont elveti a kisantant államok szövetségét és ellenzi az Anschlusst, de helyesli az Ausztriával kiépítendő barátságos viszonyt. Mindezekért híve a Páneurópa gondolatnak, és ezzel összefüggésben külön figyelmet szentel Németországnak. Ugyan tisztában van azzal, hogy a német impérium túlsúlya veszedelmesen nehezedik a Duna völgyére.

Tehát Zsilinszky külpolitikai programjának lényege a Duna-völgyi magyar szupremácia, a magyar-olasz barátság, a német imperializmussal szembeni védekezés feladata és a közép-kelet-európai kis népek közötti szolidaritás gondolata, valamint a határokon túli magyarság védelme. Külpolitikai témájú publicisztikáját ezek a gondolatok uralják. Éppen ezért már 1930-ban a *Nemzeti radikalizmus* című politikai programjában a magyar külpolitika egyik legfőbb feladatának tartotta a magyar-szerb-horvát kiegyezés és együttműködés megvalósítá-

sát. És amikor a Völkischer Beobachter, a náci párt hivatalos lapja ellentétet kíván szítani a magyarok és a horvátok között, Bajcsy-Zsilinszky lapjának, a Szabadságnak a hasábjain (Üzenet a Dráván-Száváon túlra, Szabadság, 1936. dec. 6.) visszautasítja a náci lap cikkét, és kijelenti: „Hét évszázad szellemében kell keresni a lelki és politikai kapcsolatok fölvetését ezzel a neves horvát nemzetel. Anélkül természetesen, hogy odaadnánk magunkat egy kicsinyes és gonosz testvérharc eszközéül horvátok és szerbek között.”

A horvát-magyar kapcsolatok jövőjéről szólva hangsúlyozza, hogy az nem lehet sem szerb-, sem olaszellenes. Végül a Völkischer Beobachter értésére adja, hogy a magyar-horvát-szerb vitákhoz a német sajtónak nincs beleszólási joga, lévén az Duna-völgyi kérdés.

Lényegesnek tartottuk ezeket az előzményeket ismertetni, nehogy olyan látszata legyen a délszláv orientáció felvetésének, mintha csak az új olasz Balkán-politika következtében került volna erre sor. A kezdeményezés Belgrádból jött. Az ottani Pravda meleg hangú cikket közölt Horthy kormányzóról, a magyar-délszláv viszonyról, és a végén összegzésszerűen megállapítja: „s nem kétséges, hogy a magyarok és szlávok összefogása egész Közép-Európa új alapját rakhatná le”. A cikkíró jólesően regisztrálja a pozitív megnyilvánulásokat, és úgy látja: a magyar-délszláv közeledés fontos feltétele a magyar problémák igazságosabb megértésének.

Horthy parlamenti ülészakot megnyitó beszédének kedvező jugoszláv visszhangja a következő alkalom, amikor Bajcsy-Zsilinszky ismét a barátság hangján írhat. A magyar-jugoszláv közeledésről az a véleménye: ha a kölcsönös szándék valóban politikai realitássá válik, bizonyára kijózanítólag hatna a nagyromán sovinizmus bukaresti képviselőire anélkül, hogy „a jugoszlávoknak meg kellene tagadni azt a természetes dunai kapcsola-

tot Romániával, amelyet a belgrádi sajtó most Magyarországgal szemben is hasonlóan hangoztat”.

A lengyel tragédia heteiben valószínűleg a magyar külpolitikai orientáció kényszerű átépítése, a lengyel barát és szövetséges kiesése miatt is fordul dél felé, és indokolja meg a magyar–délszláv együttműködés történelmi szükségességét. A *Buda, Belgrád, Zágráb* című cikke már a későbbi Buda–Belgrád tengely elképzelését sejteti. A történelmi áttekintés széles körű felvázolása után így fejezi be Zsilinszky a Független Magyarország hasábjain a jugoszláv orientációt megindokoló fenti írását: „De valójában itt volna az ideje, hogy ráébredjünk külön-külön a magunk történelmének ama halhatatlan tanulságára, hogy magyarok és délszlávok számára tartós szerencse mindig csak az egymással való megértésből és baráti együttműködésből fakad.”

A „furcsa háború” időszakában – azaz 1939 szeptembere előtt – Olaszország még megőrizte semlegesességét, mert remélte, hogy ezáltal erőteljesebben szólhat bele a Balkán és Délkelet-Európa sorsába. Ekkor még Nagy-Britannia a Franciaországnak megküldött bizalmas jelentésében Olaszország megnyerése mellett száll síkra, és ezért nem gördít akadályt egy további balkáni olasz előtörésnek. Az angol kormánynak ugyanis tudomására jutott, hogy Mussolini Horvátország elfoglalásának gondolatával foglalkozik.

Mindezt tudva, Teleki miniszterelnök úgy fogalmazza meg az ország teendőit, hogy hozzá kell nőnünk lélekben és erőfeszítésekben a Duna-völgyi küldetésünk feladataihoz. Ezzel kapcsolatban viszont Bajcsy-Zsilinszky a magyar külpolitikának ama előfeltételét képzelte el, hogy a magyar dunai küldetést ne csak mi magyarok valljuk, hanem Európa is. Ugyanakkor Teleki koncepciójában Jugoszlávia főleg azzal összefüggésben került előtérbe, hogy a délszláv állam semlegesítésére volt szük-

ség a Románia ellen Erdély visszahódítására tervbe vett háború esetén. Ehhez a szándékhoz azonban Teleki sem Olaszország, sem Németország hozzájárulását nem kapta meg. Mint ismeretes: a második bécsi döntés sem ilyen körülmények között jött létre.

A Teleki-kormány pozitív szemléletű Balkán-politikáját nagyban támogatta Bajcsy-Zsilinszky Endre, aki a Balkán-konferencia alkalmával Németh Imre barátjával együtt és Teleki miniszterelnök támogatásával folytatott fontos tárgyalásokat a jugoszláv államférfiakkal. Ennek előzményeibe Németh Imre visszaemlékezései engednek betekintést, aki 1939. december 9-én kelt útra Belgrádba, mert előzetesen odahaza a sajtóban és különböző közéleti fórumokon egyre-másra jelentkezett a magyar-jugoszláv kapcsolatok baráti rendezésének az óhaja. Ebben az atmoszférában engedett számos sürgető buzdításnak és indult Belgrádba. Az elvitt ajánlóleveleknek és a jugoszláv fővárosban működő két magyar újságírónak köszönhetően fogadta őt Cvetkovic miniszterelnök, Macek horvát miniszterelnök-helyettes és több jugoszláv politikus. A velük lefolytatott baráti tárgyalások után öt nap múlva visszaérkezve Magyarországra, beszámolt Teleki miniszterelnöknek és közeli barátjának, Zsilinszkynek tapasztalatairól, amelyekről a Magyarország című napilap *Magyar szó, magyar dal, magyar hangulat Belgrádban* címmel jelentetett meg tájékoztatást. Németh Imre a leg részletesebben barátját, Bajcsy-Zsilinszkyt tájékoztatta tapasztalatairól, akivel szokásuknak megfelelően a krisztinavárosi Philadelphia kávéházban találkozott. Barátja ennek a beszélgetésnek a hatására határozta el, hogy bár ellenzéki képviselő, de mivel jó a viszony közte és Teleki között, nem látja akadályát politikai missziójának. Valóban: ahogyan ezután Németh Imre írta meg memoárjában, Teleki így biztatta őt az útra: „Menj csak, Bandi! Te ott most népszerű leszel. Majd utasítom követünket, Ba-

kách-Bessenyeit, hogy készítse elő megbeszéléseidet...” Ilyen előzmények után indult Bajcsy-Zsilinszky barátjával együtt 1940. február 2-án vonattal Belgrádba, ahol akkor kezdődött a Balkánkonferencia.

A tárgyalások során Cvetkovic miniszterelnök, majd Cincár-Markovic külügyminiszter fogadták őket. Kettőjük közül a külügyminiszter a közös jugoszláv–magyar problémáikat így fogalmazta meg: „A semlegességünket kell mindenáron megvédenünk, minden oldal felé.” Majd felkeresték Vladimír Maceket, a horvát parasztpárt vezérét, akit hazájában a horvát Deák Ferencnek neveztek, mert ő teremtette meg a szerb–horvát kiegyezést. A beszélgetés során Zsilinszky azt kérdezte, hogy ő, a nagy békítő és egyeztető, nem tudná-e művét azzal folytatni, hogy a magyar–jugoszláv megértés elmélyítését is szorgalmazza?

„Mindig, mindenkor a megegyezés a jó, a helyes, a minden érdeket lehetőleg egyformán kielégítő megegyezést kívántam, nemcsak hazámban, hanem tágabb, közép-európai otthonunkban is – mondotta Macek, majd így folytatta: – Nekünk itt, ezen a tájon kell valamit csinálnunk, ha meg akarjuk őrizni sajátos népi és nemzeti egyéniségünket. A romba dőlt monarchia konstrukcióját kell valami merőben új szerkezettel pótolni, ami megfelel az itt élő népek érdekeinek, de kielégíti az újabb államformációk önállósági igényét is.”

Zsilinszky – erre válaszolva – utalt arra, hogy Kosuth Duna-konföderációs terve óta ennek a felfogásnak Magyarországon komoly hagyománya van, mire Macek így reagált:

„Duna-völgye helyett én mindig szívesebben gondolok egész Közép-Európára. A közép-európai paraszt népekre. A lengyelek is Közép-Európában laknak, és zömükben a görögök is parasztok. Danzigtól Athénig egységes parasztság húzódik, és ezeknek a paraszt népeknek

létformája, termelési és értékesítési érdeke is egy. Én egy közép-európai parasztszövetséget tartanék kívánatosnak. Az ilyen szövetség nem fenyegetne senkit, de igen nagy nyomatékkal tudná védeni a hozzá tartozó népek érdekeit. És azt a sok színes népi egyéniséget, amelynek gazdasági, politikai, kulturális függetlenségéhez, önálló fejlődéséhez mindnyájan oly erősen ragaszkodunk.”

Zsilinszky Endre erre hosszasan ismertette a Macekéhez hasonló felfogását, amit két évvel azelőtt, az 1938-ban megjelent *Egyetlen út a magyar paraszt* című könyvében részletesen kifejtett. Macek végül rendkívül szívélyesen meghívta Zsilinszkyéket a horvát főváros mellett fekvő kis birtokára, ahol – mint mondotta – gyönyörű, nagy szarvú, fehér magyar ökröket tenyészt. Így jellemezte állatait:

„Remek és gyönyörű állatok! Különös és ritka egyéniségük miatt szeretem őket. A többi fajta tán hasznosabb és gazdaságosabb, de az életben nem a haszon és a gazdaságosság a legfőbb érték. Az egyéniségben megnyilatkozó szépség és erő minden földi értéknél több.”

Zágrábba való elutazásuk előtt Belgrádban még számos érdekes beszélgetést folytattak. Ahogy Németh Imre visszaemlékezésében olvashatjuk: „Minden eszmecsere arról győzött meg minket, hogy a jugoszláv népek: a szerbek, a horvátok, a szlovének éppen olyan szívós elszántsággal szeretik és védik a maguk népi egyéniségét, mint a mi népünk.”

Zsilinszky Endre, aki mindennél többre becsülte az egyéni szabadságot, a férfias függetlenséget, elragadtatással beszélt új barátairól. Kijelentette Németh Imre előtt: „Ha újra hazát és népet kellene választanom, melyért élnem és halnom kell, magyar népem után ezeket választanám!”

Bajcsy-Zsilinszky – visszatérve Budapestre – nem csupán a rendkívül kedvező jugoszláviai tapasztalatait

közölhette Teleki miniszterelnökkel, hanem – kívánságára – eljuttatta neki a *Helyünk és sorsunk Európában* című könyvének kéziratát. A miniszterelnök felismerte Zsilinszky munkájában, hogy nem csupán nagyvonalú politikai és történelmi mű, hanem egyben vádirat a nyugati hatalmak ellen bűnös rövidlátásuk miatt, amellyel felborították Európa egyensúlyát és vádirat a németek ellen, önző terjeszkedési szándékaik miatt, de ugyanakkor férfias kiállás is önvédelmi politikánk mellett. Minderre akkor került sor, amikor Teleki éppen a magyar–jugoszláv barátsági szerződés ratifikálását készítette elő. Mint ismeretes, a fenti előzmények után 1940. december 12-én Belgrádban írták alá a magyar–jugoszláv örökbarátsági szerződést.

Magyarország és Teleki számára csupán délen létezett egy olyan szomszéd, Jugoszlávia, mellyel – Bajcsy-Zsilinszky közreműködése után – azért kötötte meg a barátsági szerződést, hogy ily módon közös erővel kísérelhessék meg kiutasítani a hitleri Németország Délkelet-Európára, a Balkán felé irányuló agresszív terveit. Amikor viszont Jugoszlávia 1941. március 26-án a belpolitikai változások következtében csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, és emiatt március 27-én puccsal megdöntötték a Cvetkovic-kormány hatalmát, Teleki kétségbe esett. Másnap ugyan lemondott, de miniszterei kérésére azután visszamondta lemondását. Végül is április 1-jén összeült a Legfelső Honvédelmi Tanács, amely Teleki indítványát fogadta el a teendőkről. Ezek lényege: a magyar csapatok csak akkor léphetnek akcióba, amikor már Jugoszlávia formailag megszűnt létezni. Április 2-án azonban megérkezett a Külügyminisztériumba Barcza londoni követ távirata, amelyből kiderült, hogy az angol kormány nem nézheti el, hogy Magyarország akármilyen feltételekkel is részt vegyen egy Jugoszlávia elleni fegyveres akcióban. Ugyanakkor súlyosbította Te-

leki helyzetét, hogy Horthy közölte miniszterelnökével: részben figyelmen kívül hagyja a Legfelső Honvédelmi Tanács előző napi döntését.

A vázolt súlyos tények – érthető módon – mélyen érintették Teleki lelkiállapotát. Még április 2-án este ugyan részt vett a Bazilikában a cserkésztsztek lelkigyakorlatán, ahol meggyónt és hosszan elbeszélgetett Witz Béla apátplébánossal. Ezután felment a Várba, és visszavonult a Sándor-palotában lévő lakosztályába. Még éjfél előtt átvette Barcza György táviratát. Ezt követően azonban fél kettő és fél három között főbe lőtte magát. Április 3-án reggel hét órakor holtan találták az ágyában.

Tettét a kormányzóhoz írt búcsúlevelében így okolta meg: „Szószegők lettünk. A gazemberek oldalára álltunk. Nem tartottalak vissza, bűnös vagyok.”

A történelem viszont azt bizonyítja, hogy Teleki betartotta szavát, mert amikor 1941. március végén a Jugoszláviában végbement németellenes fordulat a német–magyar együttműködés fejében (német átvonulás – katonai részvétel) felvetette a Délvidék visszaszerzésének lehetőségét, Teleki egyedül maradt ama törekvésével, hogy Magyarország ne vegyen részt a Jugoszlávia elleni akcióban. Csak olyan kompromisszumokat tudott a kormányától kicsikarni, amelyek Jugoszlávia szétesése következtében formailag nem szegték volna meg az örökbarátsági szerződést. S amikor kiderült, hogy ezek Nagy-Britannia számára nem elfogadhatók, Teleki Pál akkor lett öngyilkos.

Ebből a szempontból a Horthyhoz írt két levele közül a második levél a fontos bizonyíték, amely így szól: „Főméltóságú Úr! Ha cselekedetem nem sikerülne teljesen és még élnék, ezennel lemondok. Mély tisztelettel Teleki Pál”.

Teleki Pál öngyilkossága – mivel az egyetlen ilyen bátor tett volt a korabeli világban – nagyobb hatást gya-

korolt a határon kívül, mint idehaza. A diplomáciai kapcsolatok megszakadtak ugyan Nagy-Britanniával, de Churchill ismert nyilatkozatában egy székelt javasolt üresen hagyni Teleki számára a majdani békekonferencián. Ez a szék azonban került oda!

VIGH KÁROLY

Felhasznált legfontosabb források:

- Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre: A küldetéses ember*. Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1992.
- Vigh Károly: *Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikája*. Budapest Mundus Kiadó, 2002.
- Teleki Pál és kora*. Budapest, Occidental Press, 1992. Szerk: Csicsery-Rónay István és Vigh Károly
- C. A. Macartney: *Teleki Pál miniszterelnöksége, 1939-1941*. Budapest, Occidental Press, 2000.